

ÚVODEM

© Miroslav Červenka,
Vladimír Macura,
Jaroslav Med,
Zdeněk Pešat, 1990

ISBN 80-202-0217-X

Pokoušíme se o první český literární slovník, jehož jednotkami neboli „hesly“ nejsou spisovatelé ani pojmy, ale literární díla. Přitažlivé na tom pokusu je pro nás to, že směřuje k jádru věci: v účtování mezi literaturou a společností, literaturou a kulturou, literaturou a každodenním životem jsou to právě díla, co se umělecké literatuře zapisuje do rubriky „DAL“. Lidé vědí, že existují hodnoty, s nimiž se nemohou setkat jinak a jinde než v literárním díle; právě na tyto hodnoty se zaměřují, když berou knihu do ruky.

V novodobé poezii se s dílem jako ukončeným celkem setkáváme na dvou úrovních: je tu jednak báseň, jednak básnická sbírka. (Výjimkou jsou ovšem rozsáhlejší samostatně publikované básně.) Mnoho básní čtenářsky žije mimo sbírku, do které je autor kdysi zařadil. Jejich smysl je v této izolaci poněkud jiný než v původním kontextu. To neznamená, že je deformovaný. Ustupují historické a situační vztahy básně, zdůrazňuje se její platnost nadčasová. Snadněji probíhá i čtenářovo mimovolné ztotožnění s lyrickým mluvčím básně. Čtenář jednotlivé básně je orientován spíše k prožitku než k pochopení poezie. Ale i pro něho nastane okamžik, kdy svůj prožitek bude chtít prohloubit pochopením; tehdy se bude ohlížet po širším kontextu, do kterého báseň náleží. Jedním z jeho pomocníků v tomto stadiu může být i taková popularizační příručka, jako je slovník básnických knížek.

*

Uspořádání sbírky bylo pro básníka příležitostí nejen shromáždit, ale i nově přečíst a zhodnotit své texty, vzniklé z nejrozmanitějších podnětů: přečíst a zhodnotit je tentokrát jako celek a z hlediska komunikace s veřejností. Naléhavěji vyvstala v té chvíli před básníkem i tvář příštího čtenáře. Konkrétně si uvědomil, koho chce především oslovit a čeho hodlá při té příležitosti dosáhnout. Tato hlediska nebo aspoň některé z nich vyjádřil i titulem, který prezentuje uváděný soubor jako souvislý text jednotného smyslu a zdůrazňuje pro veškeré

čtenáře celistvost knihy, „velké“ kulturní jednotky, co do integrity a závažnosti srovnatelné s eposem nebo románem.

Sbírka tedy vypovídá o místě a času, veřejném místě a veřejném času, v jejichž znamení byla koncipována. Zaměření k dílu pro nás nemůže znamenat jeho umělou izolaci. V každé stati se snažíme vyznačit spojnice s tím, co předcházelo a bude následovat, i s tím, jak jiní, současní autoři reagovali na společnou situaci společnosti a umění. Zřetel k nejrůznějším společenským, politickým a kulturním kontextům uplatňujeme jak ve faktografii, tak v pasážích věnovaných hlubšímu smyslu díla, jeho platnosti pro lidskou a společenskou situaci, do které básník svou výpověď zasáhl nebo do níž — i v okamžiku naší, současné četby — ještě po desetiletích a staletích zasahuje.

Sbírka je také umělecky záměrným tvarem a v tomto smyslu i sama o sobě je zdrojem estetických prožitků. Má vlastnosti, které tkvějí v jejím uspořádání. Hodnota a význam uspořádané skupiny básní představuje něco navíc proti pouhému součtu hodnot a významů všech těchto básní vzatých v izolaci. Význam celistvé sbírky se obohacuje např. konfrontacemi básní a jejich skupin — konfrontacemi v stylové, tematické, ideové rovině. Tvar vzniklý uspořádáním může nadto připomínat určitý charakteristický druh sebrání textů (jako deník nebo zpěvník), navozovat představu časové posloupnosti a tedy i děje a vývoje, přinášet specifické umělecké kvality typu symetrie, napětí, harmonie, naznačovat, jak je rozčleněn básníkův svět. Věnujeme často pozornost právě těmto kvalitám uspořádání, které dělají sbírku sbírkou, a také charakteristiky jednotlivých částí knihy chápeme jako příspěvky k předvedení onoho členitého a zároveň jednotného mikrokosmu, jímž je kniha básní.

*

Kdyby se slovník básnických děl snažil o úplnost, bylo by to nepochopitelné a směšné. Víc než jinde je při něm nezbytný výběr. Snažíme se při něm postupovat tak, abychom vyjádřili něco z hierarchie hodnot platné objektivněji, než jak ji vytváří osobní vkus nebo okamžitá situace. Vodítka výběru — který nikdy nebude moci uspokojit ani nás, natož čtenáře — nacházíme přirozeně ve výsledcích dosavadního literárněhistorického výzkumu. Zřetel k tomu, co bylo v minulosti a pro minulost nejdůležitější, není ovšem jediným kritériem našeho vybírání. Zkoušíme zahrnout do tohoto slovníku jen to, co dnes a pro současného milovníka poezie je (mohlo, mělo by být) živé. Důvodů takové životnosti je ovšem mnoho, od tematické zajímavosti a myšlenkové

průbojnosti přes citovou jímavost až po dokonalost nebo vynalézavost technického ztvárnění. I když jsme nemohli psát o všem, co vyhovuje tomuto kritériu, nemusel náš výběr být ani zdaleka tak úzký, abychom byli nuceni dávat přednost jen jediné z těchto hodnot, které ve vzácných chvílích básnictví se spojují v jediném výtvaru, ale častěji se spíše rozcházejí. Při výběru sbírek, jímž věnujeme stať, i při rozhodování o míře zastoupení jednotlivých autorů byla nám nezbytným rámcem kulturně politická orientace současné doby. Přitom rozsah svazku nám neumožnil realizovat naše představy v celé šíři. Zvlášť neradi jsme se loučili s knížkami těch autorů, kteří tak zůstali ve slovníku nezastoupeni (J. V. Frič, G. Pflieger-Moravský, F. Nechvátal, L. Stehlík aj.).

Vedle hodnot prověřených časem a obecně známých se čas od času snažíme předložit čtenáři i iniciativní návrhy: připomenout něco z toho, co je podle našeho názoru neprávem opomíjeno. A tak jsme do slovníku zařadili někdy alespoň jedno dílo i od autorů, kteří nestáli v čele, ale mají svůj osobitý hlas. Proto jsme nejednou ubrali jinde: z básníků čelných a zároveň plodných neváháme zařadit místo skupiny prací stylem a metodou podobných jen jedinou reprezentující knížku; pouze z toho důvodu zůstala stranou tak významná díla jako je Dykův Giuseppe Moro, Holanův Večer tříkrálový, Seifertovo Jablko z klína nebo mnohá kniha Vrchlického i Zeyerova. Věnujeme jim alespoň zmínky u příbuzných zařazených děl téhož autora.

Literární druh (lyrická a epická poezie s výjimkou dvou knížek básnických próz psaná veršem) i období (od vrcholných knih obrozené poezie po díla z let druhé světové války, přičemž z Kainarovy generace, která svá hlavní díla publikovala až později, je tu jediný, předčasně zemřelý Jiří Orten) jsme si pro tento slovník stanovili jak podle svého pracovního zaměření, tak ve shodě s předpokládaným zájmem širokého okruhu čtenářů, kteří v uvedeném období nacházejí mnoho živých a zároveň už klasických hodnot. Zřetel k bezprostřední naléhavosti se musel projevit i v tom, že — zhruba řečeno — čím je časově bližší období, tím hojněji je v našich heslech zastoupeno.

Mluvíme-li už o kritériích výběru, poznamenejme ještě, že naším předmětem jsou výlučně díla, která napsal a také — kromě evidentních případů, jako jsou Nerudovy Zpěvy páteční — sestavil jediný autor. (Tituly zařazených děl, kdekoli je o nich řeč, vyznačujeme VELKÝM PÍSMEM, které tedy znamená odkaz k příslušnému dalšímu heslu; všechny ostatní názvy básní, sbírek, oddílů i příslušných studií píšeme *kurzívou*.)

*

Jak je v soudobé popularizaci poezie více méně běžné, počítáme i my s aktivním, přemýšlivým, spolupracujícím čtenářem. Básnické dílo se celou svou povahou vzpírá tomu, aby se jeho vnímání a pochopení řídilo receptem. Čtenářův přímý a nevypočitatelný zážitek není nahraditelný ničím: zejména musí být bohatší a více vztažený k jedinečné životní zkušenosti než výpověď literárního historika. Ta zůstává lešením, pomocným rámcem. Zkoušeli jsme psát tak, abychom čtenáři nic nedekretovali, ale poskytovali mu klíče a podněty. I úvahy, kterými chceme zásadně vymezit smysl, lidské poselství díla, zůstávají pokud lze ve sféře možného — tak, aby jimi bylo možno ještě dále disponovat. Jsou to návrhy, jejichž realizaci, rozvedení nebo zamítnutí ponecháváme čtenáři.

Okamžik vnímání básnického díla je jeho šťastnou vteřinou: z černých značek na papíře se probouzí k životu, uvolňuje své skryté potence. Stává se událostí, duchovní silou, hlasem. Zkoušíme být v tomto rozhodujícím okamžiku prospěšni oběma účastníkům rozhovoru, básníkovi i jeho vnimateli. Co okleštuje a banalizuje výsledky tohoto procesu, je velmi často nedostatek informací. Chceme upozornit na fakta, pojmenovat věci, které patří k textu díla a snadno by mohly uniknout; proto zpravidla zahajujeme stať popisem díla tak, jak před námi leží. Postupně připojujeme fakta, která k textu přímo nepatří — inspirační zdroje, souvislosti s životem a ostatní veřejnou aktivitou autorovou, vznik a proměny díla (dal-li autor v některém pozdějším vydání knize výrazně odlišnou podobu, vždy se tím v hesle zabýváme a vyznačujeme to i v záhlaví hesla dvojím vrocením), jeho společenský a literární ohlas atd. Podle potřeby připomínáme začlenění díla do domácích i světových směrů, proudů a tendencí.

Pochopení vnitřního bohatství díla je dnes často omezeno tím, že už nevíme dost o různých způsobech označování a sdělování, kterých autor užil. Básníkovým základním nástrojem je národní jazyk, čeština, a zdá se, že zde rozumíme bez potíží; ale už neznalost proměn jazyka a poměrně rychlých posunů v rozložení jeho stylů (zejména pak v různých vrstvách stylu básnického) znemožňuje docenit třeba Gellnerovy Radosti života nebo mladou tvorbu Nerudovu. Jsou zde však i ustálené dorozumívací (znakové) soustavy jiné, a také s nimi básník pracuje předpokládaje, že čtenáři je znají a použijí jich při četbě stejně, jako jich při tvorbě použil on. Patří sem např. obrovský soubor mytických, náboženských, filozofických, ideologických představ a symbolů vyrostlých v historii kultury. Když básník uvede motiv ha-

da, je to jako by užil jednoho z mnoha slov složitého prastarého jazyka. Had v básni není jen názvem z živočichopisu; významy spjaté se symbolem hada se v našem kulturním okruhu, ovlivněném biblickým podáním o ztraceném ráji, (= zákeřný nepřítel) uplatní aspoň jako pozadí: i když ho básník třeba nakonec postaví do zcela jiného světla, není to lhostejnost k tradici, ale polemika s ní.

Podobné znaky si vytváří a z minulosti přizpůsobuje každá doba, u nás například obrozenské vlastenectví, a poezie je dále rozvíjí. Ale to je jen jeden druh z mnoha věcných znalostí, bez jejichž užití je poezie srozumitelná jen neúplně. Poezie často předpokládá i poučení o historii, informace o starších uměleckých dílech, o jednou vzniklých básnických tvarech a ovšem o literárních druzích a formách, které pocházejí z jistého prostředí a mají svou tradici: to vše se narážkou připomíná čtenáři, a jsou to opět jakási „slova“ dávného „jazyka“ kultury — stejně závažní nositelé významu, jako to, co je v textu přímo pojmenováno. Čtenářovým úkolem je, aby také z nich budoval svou představu o obsahu díla. Podobnou roli hrají i literární programy a směry, k nimž se básníci hlásí a jejichž klíčem si otvírají přístup k jednotě života a celistvosti umění; meziválečné avantgardní poezii těžko rozumět bez ponětí o místě, které v Nezvalově nebo Bieblově tvorbě programově zaujímal sen a jeho sugestivní psychoanalytické vykladačství.

Takové záležitosti do četby nevstupují snadno; přesto se snažíme napomoci alespoň náznaky. Uvést tyto stránky procesu porozumění do pohybu — to je podle našeho názoru důležitější, než prostě postavit před publikum hotové a jednoznačné přečtení díla, které by se o takové znalosti — pro čtenáře skryté — pouze samo opíralo.

*

Naše příručka by se neúměrně rozrostla a stylisticky rozpadla, kdybychom při každém užití vysvětlovali běžné odbornější termíny, bez nichž je řeč o literatuře neuskutečnitelná: názvy literárních druhů a směrů, slova užívaná v poetice apod. V této věci doporučujeme čtenářům navazujícím prvé kontakty s poezií a jazykem jejího popisu už vydané slovníkové práce.

Čtenář nemůže očekávat, že si z jednotlivých hesel složí obraz tvorby příslušných básnických osobností. Zde už je nutno obrátit se k literárněhistorickým monografiím, přehledným statím, doslovům atd. Také my jsme jich pochopitelně mnoho užívali; patří už k populari-

zační práci, že čerpá z dosavadní literatury předmětu a užívá — bez odkazů k pramenům — všeho, nač přišel dosavadní výzkum předmětu.

*

Ve chvíli, kdy se autoři před uzavřením rukopisu probírají texty hesel, vyvstává zvláště názorně rozmanitost, vnitřní rozlišenost a mnohovárnost českého básnictví. Knížky, o nichž píšeme, vytvářejí jedinou souvislou tradici a vyrůstají koneckonců z téhož úsilí o humanizaci člověka prostřednictvím umění; a přece z každé z nich jinak zní výzva k odpovědnosti, osobitosti a odvaze, kterou tato poezie tak aktuálně oslovuje kohokoli z nás.

Miroslav Červenka

Dovětek z března 1990. Psali jsme¹ tento slovník v sedmdesátých a raných osmdesátých letech a r. 1983 jsme ho uzavřeli s cílem zasáhnout do *tehdejší* situace. Proti oficiálním příručkám jsme zamýšleli postavit diferencovanější výklad nespoutaný dogmaty, upozornit na básnické hodnoty vymykající se výkladovým schémátům. I když jsme tehdy přirozeně museli počítat s oktrojovanými kulturně politickými poměry (pro slovník to mělo důsledky především ve výběru hesel), podstatu našeho sdělení to neovlivnilo. Proto z iniciativy tehdejšího ředitele nakladatelství byl slovník dán k ledu. Teprve na jaře loňského roku se plán jeho vydání obnovil. Bylo však nutno vypustit řadu hesel kvůli snížení rozsahu, požadovanému nakladatelstvím z finančních důvodů; několik z těchto hesel lze číst v České literatuře 37, 1989, str. 247—65.²

Dnes, kdy se se svými texty po létech znovu setkáváme v korekturách, soudíme, že slovník může plnit své poslání i v novém, svoobodnějším kulturním ovzduší.

¹ Odstranění zábran nám nyní umožňuje přiznat autorství jednotlivých statí. U každé jsou tedy připojeny iniciály, přičemž mč = Miroslav Červenka, zp = Zdeněk Pešat, vm = Vladimír Macura, jm = Jaroslav Med.

² Jsou to hesla: Cimbál a husle (Heyduk, mč), Z doby táborů (Šašek, jm), A porta inferi (Dyk, jm), Písně z bašty (Frič, jm), Modrý a rudý (Šrámek, vm), Korálový náhrdelník (Hořejší, zp), Běžící pás (Noha, mč), Magnetová hora (Nechvátal, mč), Domov (Hora, mč), Básně z koncentračního tábora (J. Čapek, mč).

Absolutní hrobař - Vítězslav Nezval 1937

Básnickou sbírku uvádí delší básnický autoportrét *Muž který skládá z předmětů svou podobiznu*, předznamenávající v mnohém základní rysy její poetiky. Nová podoba tohoto oblíbeného Nezvalova žánru, jenž registroval veškeré autorské proměny umělecké techniky a pohledu na svět, přináší zcela jinou autostylizaci než byl Podivuhodný kouzelník nebo Akrobat (viz PANTOMIMA a BÁSNĚ NOCI): lyrický hrdina zde už není ztělesněním básnické proměnlivosti světa, melancholickým hráčem s jeho předmětností — je „vyléčen z těchto svých tělových fantazmagorií“. Věci se zmocňují jeho hmotné i duchovní reality, mozaikově skládají jeho náhle jakoby nesamostatné jsoucno. Předmětnost okolní skutečnosti se dostává jednoznačně do popředí v cyklu kratších, robustních, nesentimentalizovaných a výtvarně pojatých obrazů oddílu *Větrný mlýn* (*Plavba koní, Pokrývač, Ženci*). Zatímco tento oddíl zachycuje v detailním záznamu především interiéry a exteriéry, oddíl *Absolutní hrobař* shrnuje pět rozsáhlých fantastických portrétů. Úvodní báseň, titulní skladba oddílu i celé sbírky je popisem přízraku montovaného z motivů hniloby a rozkladu, ironicky ztělesňujícího „velikou budoucnost“ lidstva. V rozporu s touto pochmurnou vizí předvádějí ostatní básně oddílu — stejným postupem výstavby portrétu z předmětů — naopak nápadně hyperbolizované postavy z reálných představitelů rozmanitých profesí (*Oráč, Kovář, Dojení*); bezprostřední všednost jejich každodenních životních a pracovních úkonů se přetváří v symbol, který se svou nadčasovostí diktátu smrti vymyká (Kovář jako znamení vzpoury a revoluce, Oráč oploditelství, Dojíčka mateřství). Jednotlivé figury — zvláště v případě Kováře a Oráče, běžných postav světových bájesloví — jsou tak přímo vtaženy do sféry jakéhosi neurčitého mýtu. — Oddíl *Stínohry* zachycuje až groteskní podobizny všedních předmětů (*Mucholapka, Cívka, Sud*). Silný, jakkoliv zdefor-